

بسمه تعالی

نام خانوادگی : هاشم زاده شورجه	نام : رضا
عنوان پایان نامه :	مبانی جرم شناسی در فقه و حقوق موضوعه
استاد راهنما : خانم دکتر زهرا گواهی	استاد مشاوره : آقای دکتر عباسعلی سلطانی
نماینده گروه آموزشی : دکتر محسن سیرغانی	استاد داور : دکتر محمد بهروزیه - دکتر ناصر سلمانی ایزدی

درجه تحصیلی : کارشناسی ارشد	رشته : الهیات	گرایش : فقه و مبانی حقوق اسلامی
دانشگاه : پیام نور خراسان رضوی	مرکز : مشهد	تاریخ دفاع : ۱۳۹۰/۶/۳۰
تعداد صفحه : ۱۸۰		
کلید واژه ها : جرم شناسی - جرم - مجازات - فقه - پیشگیری		
چکیده :		
<p>این پژوهش برای تبیین و اثبات مبانی و اصول جرم شناسی، در فقه و حقوق اسلام مباحثی را در چند فصل متفاوت به شرح ذیل بررسی میکند:</p> <p>فصل اول(کلیات): در این فصل به تعریف مساله و بیان سؤالهای اصلی، اهداف و فرضیات تحقیق و همچنین بررسی سابقه و ضرورت انجام این چنین پژوهشی پرداخته شده است.</p> <p>فصل دوم) واژگان شناسی و تبیین موضوعات کاربردی در جرم شناسی: در این فصل سعی شده تا با بیان و تبیین برخی اصطلاحات حقوقی و جرم شناسی مورد نیاز پژوهش، پرداخته شود.</p> <p>فصل سوم) عوامل ایجاد جرم در فقه و حقوق موضوعه: در این فصل سعی شده با تتبع در متون فقهی و حقوقی تا حد امکان به بیان عوامل و شرایط جرم زا پرداخته شود.</p> <p>فصل چهارم) عوامل موثر و تأثیرگذار در پیشگیری از جرم در فقه و حقوق موضوعه: این فصل به بررسی راهکارهای فقهی و حقوقی جلوگیری و پیشگیری اولیه از جرم در چهار بخش پیشگیری اجتماعی، پیشگیری اقتصادی، پیشگیری وضعی و پیشگیری فردی پرداخته است.</p>		

فصل پنجم) عوامل و شرایط منطقی برای اصلاح و باز پروری مجرمین در فقه و حقوق موضوعه: در این فصل چهار عامل اساسی در اصلاح مجرمین در فقه و حقوق موضوعه که عبارتند از مجازات، اقدامات تأمینی و تربیتی، توبه و ندامت، بخشش و عفو بررسی شده اند. تا از طریق بحث و بررسی در فصول فوق الذکر بتوان نتایج ذیل از میان متون دینی و قانونگذاری استخراج گردد:

۱- در اسلام و بخصوص در فقه و حقوق موضوعه مبانی و اصول بسیار ارزشمندی در جهت شناسائی و علت یابی تولید جرایم صورت پذیرفته تا در چهارچوب این آگاهی بتوان بهترین راهکارهای پیشگیری چه در بعد فردی چه بعد اجتماعی به جامعه ی بشری عرضه بدارد.

۲- در اسلام برخلاف آنچه برخی پنداشته اند راهکارهای تربیتی و اصلاح گر و درمان کننده مجرمین منحصر به مجازت نیست بلکه کیفرها در فقه جزائی اسلامی جز ابزارهای است که با توجه به برخی شرایط و ضوابط در مرحله آخر درمان و اصلاح مجرم در حالت ضرورت اعمال می شود و پیش از آن چندین راه حل منحصر بفرد چون سیستم توبه یا عفو گذشت شاکی خصوصی یا حاکم شرع بنا بر شرایطی و همچنین اقدامات تأمینی و تربیتی وضع گردیده است

عنوان

شماره صفحه

مقدمه:	۱
۱- فصل اول: کلیات	۳
۱-۱- تعریف مسأله:	۴
۲-۱- بیان سؤالهای اصلی تحقیق:	۶
۳-۱- سابقه و ضرورت انجام تحقیق:	۶
۴-۱- فرضیات:	۷
۵-۱- کاربردهای متصور از تحقیق:	۸
۲- فصل دوم: واژگان شناسی و تبیین موضوعات کاربردی در جرم شناسی	۹
۱-۲- جرم شناسی	۱۰
۱-۱-۲- تعریف:	۱۰
۲-۱-۲- موضوع جرم شناسی:	۱۱
۳-۱-۲- هدف جرم شناسی:	۱۲
۴-۱-۲- تقسیم بندی جرم شناسی:	۱۲
۵-۱-۲- ارکان جرم شناسی:	۱۳
رکن اول (جرم):	۱۴
۱- تعاریف:	۱۴
۲- مبانی جرم انگاری:	۱۷
۳- طبقه بندی جرایم:	۲۰
۴- ارکان جرم:	۲۲
رکن دوم (مجرم):	۲۵
۱- مجرم کیست:	۲۶
۲- طبقه بندی مجرمین:	۲۷
رکن سوم (مجنی علیه):	۲۸
۱- تأسیسات حمایتی از بزه دیدگان:	۲۹

- ۲-سیستمهای ترمیمی و جبران کننده خسارتهای ناشی از جرم: ۳۰
- ۳- نتایج حمایت از بزه‌دیدگان در پیشگیری از جرم: ۳۳
- رکن چهارم)بزهکاری ۳۳
- ۲-۲ فقه: ۳۳
- ۲-۳ حقوق موضوعه: ۳۵
- ۲-۳-۱ سیاست جنائی: ۳۶
- ۲-۳-۲ سیاست کیفری : ۳۸
- ۳-فصل سوم :بررسی عوامل ایجاد جرم در فقه و حقوق موضوعه..... ۳۹
- ۳-۱ عوامل ضد فرهنگی تأثیرگذار در تولید جرم: ۴۲
- ۳-۱-۱ تقلید کورکورانه..... ۴۲
- ۳-۱-۲ ارتکاب مصادیق شبهناک و مشکوک:..... ۴۳
- ۳-۱-۳ کوچک شمردن جرایم و گناهان:..... ۴۳
- ۳-۱-۴ اصرار بر ارتکاب جرایم و گناهان متعدد:..... ۴۴
- ۳-۱-۵ جهل به قبح جرایم:..... ۴۵
- ۳-۱-۶ تفکر در مورد ارتکاب جرایم:..... ۴۶
- ۳-۱-۷ بی دینی:..... ۴۶
- ۳-۱-۸ تبعیت از نفس:..... ۴۷
- ۳-۲ بررسی موانع توزیع عادلانه ثروت و ایجاد فضای اقتصادی مناسب:..... ۴۷
- ۳-۲-۱ کم فروشی: ۴۸
- ۳-۲-۲ کلاهبرداری: ۴۹
- ۳-۲-۳ احتکار:..... ۵۰
- ۳-۲-۴ ربا :..... ۵۱
- ۳-۲-۵ قمار:..... ۵۲
- ۳-۲-۶ اسراف و تبذیر:..... ۵۴
- ۳-۲-۷ فاصله طبقاتی:..... ۵۴
- ۳-۳ نتیجه ی شناسائی عوامل جرم زا در پیشگیری از جرم و اصلاح و درمان مجرمین:..... ۵۵
- ۴- فصل چهارم: عوامل موثر در پیشگیری از جرم در فقه و حقوق موضوعه..... ۵۶
- ۴-۱ راهکارهای پیشگیری از جرم در فقه و حقوق موضوعه:..... ۵۸

- ۴-۱-۱ پیشگیری حقوقی و کیفری: ۵۹
- الف) استفاده از جنبه‌های ارباب‌آمیز جمعی و عمومی قوانین کیفری: ۵۹
- ب) اعمال و اجرای مجازاتهای مقرر در قانون بر مجرمین و مرتکبین اعمال خلاف: ۶۰
- ج) پیشگیری از طریق وضع قوانین هماهنگ با فطرت: ۶۰
- ۴-۱-۲ پیشگیری غیر کیفری: ۶۱
- الف) پیشگیری اجتماعی: ۶۱
- ۱- محیط خانواده: ۶۲
- ۲- محیط فرهنگی: ۶۵
- ب) پیشگیری اقتصادی: ۶۸
- ۱- ویژگی‌های نظام اقتصادی اسلام: ۶۸
- ۲- راهکارهای اقتصادی اسلام در ایجاد عدالت اجتماعی و تنظیم اقتصادی سالم: ۷۰
- ج) پیشگیری وضعی: ۷۴
- ۱- پیشگیری وضعی عام: ۷۴
- برپایی حکومت و دولت: ۷۴
- طرح نظارت حکومتی: ۷۵
- طرح نظارت اجتماعی و عمومی یا امر به معروف و نهی از منکر: ۷۶
- حرمت حضور در جلسات مفسده انگیز و تحریک کننده جرم: ۷۷
- کنترل و نظارت بر ابزارها و وسایل ارتکاب جرم: ۷۸
- حمایت از محجورین: ۷۸
- وجوب کفائی تحمیل و ادای شهادت در تمامی امور: ۷۹
- ۲- پیشگیری وضعی خاص: ۸۰
- پیشگیری از جرایم جنسی و عرضی: ۸۰
- پیشگیری از جرایم مالی و اقتصادی: ۸۲
- پیشگیری از جرایم نفسانی: ۸۳
- د) پیشگیری فردی: ۸۴
- ۱- ایمان به خدا: ۸۵
- ۲- یاد مرگ و معاد: ۸۶

۳-صلاه و صبر:	۸۶
۴-اراده و همت قوی:	۸۷
۵-تعديل غرايز:	۸۷
۵-فصل پنجم: عوامل و شرايط منطقی برای اصلاح و باز پروری مجرمين در فقه و حقوق موضوعه:	۸۹
۱-۵ مجازات:	۹۰
۱-۱-۵ تعريف:	۹۱
۲-۱-۵ دیدگاههای مختلف در مورد مجازات:	۹۱
۳-۱-۵ اهداف تعیین و اعمال مجازات های اسلامی:	۹۳
۴-۱-۵ اصول حاکم بر جرایم و مجازاتهای اسلامی:	۹۶
۵-۱-۵ آیا مجازاتها می توانند دارای جنبه اصلاح گرایانه و درمان کننده باشند؟	۱۰۳
۶-۱-۵ انواع مجازاتهای اسلامی:	۱۰۶
الف) مجازاتهای معین :	۱۰۶
۱-حدود:	۱۰۶
- تعريف:	۱۰۶
- ویژگیهای سیاست جنائی اسلام در حدود:	۱۰۷
- آیا حدود اسلامی اصلاح گرا و درمان کننده هستند؟	۱۱۳
۲-قصاص:	۱۱۴
- تعريف قصاص:	۱۱۵
- ویژگی های قصاص در اسلام:	۱۱۵
- مجازات قصاص تا چه اندازه اهداف اعمال مجازاتها را در سیاست جنائی اسلام تأمین می کند؟	۱۲۰
۳-ديات:	۱۲۲
- ویژگی های مجازات ديه در سیاست جنائی اسلام:	۱۲۳
۴-كفارات:	۱۲۴
ب) مجازاتهای غير معین:	۱۲۵
۱-تعزیرات:	۱۲۵

- ۱۲۵ - محدوده تعیین تعزیرات در اسلام:
- ۱۲۷ -انواع مجازاتهای تعزیری:
- ۱۲۹ -ویژگی های مجازاتهای تعزیری در سیاست جنائی اسلام:
- ۱۳۱ -بررسی ابعاد اصلاح گرایانه ی مجازاتهای تعزیری:
- ۱۳۱-۲-مجازاتهای بازدارنده.....
- ۱۳۲ - ملاک تعیین مجازاتهای بازدارنده در فقه و حقوق موضوعه:
- ۱۳۲ - بررسی جنبه های اصلاح گرایانه مجازاتهای بازدارنده:.....
- ۱۳۳-۱-۷-ملحقات بخش مجازات:
- ۱۳۳ الف- قضاوت در فقه و حقوق موضوعه:.....
- ۱۳۷ ب- نحوه اعمال و اجرای مجازاتها در فقه و حقوق موضوعه:.....
- ۱۴۴ ۲-۵ اقدامات تأمینی و تربیتی:
- ۱۴۵ ۱-۲-۵ بررسی پیشینه و تعریف اقدامات تأمینی:
- ۱۴۷ ۲-۲-۵ ویژگیهای اقدامات تأمینی و تربیتی:
- ۱۴۸ ۳-۲-۵ اهداف اقدامات تأمینی تربیتی:
- ۱۴۸ ۴-۲-۵ بررسی مهمترین نهادهای پیش بینی شده در فقه و حقوق موضوعه برای اعمال اقدامات تأمینی و تربیتی.....
- ۱۴۹ الف) زندان:.....
- ۱۵۶ ب)کانونهای اصلاح و تربیت کودکان:
- ۱۵۷ ج)تبعیدگاه:
- ۱۵۸ د)بیمارستانهای روانی برای بزهکاران دارای اختلال روانی:.....
- ۱۵۹ ۳-۵ توبه و ندامت از ارتکاب جرم:
- ۱۶۰ ۱-۳-۵ تأثیر توبه در سقوط مجازاتها:
- ۱۶۲ ۲-۳-۵ آثار اصلاح گرایانه توبه در بعد فردی و اجتماعی توبه:.....
- ۱۶۳ ۴-۵ عفو و گذشت اسلامی:
- ۱۶۳ ۱-۴-۵ فوائد گذشت:
- ۱۶۴ ۲-۴-۵ انواع گذشت در فقه:
- ۱۶۴ ۳-۴-۵ تأثیر عفو در اصلاح و پرورش روحی و معنوی مجرمین در اسلام:.....
- ۱۶۶ اضافات فصل پنجم.....

- ۱- صلح فی مابین و اصلاح ذات البین: ۱۶۶
- ۲- قاضی تحکیم: ۱۶۷
- ۳- منع و توقف تعقیب در صورت گذشت شاکی: ۱۶۸
- ۴- عدم محاکمه به صلاحدید حاکم: ۱۶۸
- نتیجه: ۱۷۰
- منابع: ۱۷۳

مقدمه:

در دین مبین اسلام با توجه به کامل و جامع بودنش، تمام ابعاد زندگی بشر چه فردی و چه اجتماعی، به جهت هدایت و پرورش انسانها مورد امعان نظر قرار گرفته است. لذا با توجه به این جامعیت، می توان در یک بررسی و تفحص همه جانبه در میان متون اسلامی، بخصوص منابع قانونگذاری (قرآن، سنت، عقل، اجماع) به مبانی و اصول علمی دست پیدا نمود که در حدود یک قرن پیش با هدف پیشگیری از جرایم و اصلاح و درمان بزهکاران به جمع علوم انسانی پیوسته و در عصر حاضر به علم جرم شناسی مشهور گشته است.

در ارتباط با علم جرم شناسی باید این نکته را دانست که در واقع مبانی این علم حدود یک قرن است که بصورت منسجم و مستقل پا به عرصه وجود نهاده و در این مدت کم توانسته توجه بسیاری از حقوقدانان و مکاتب کیفری را به خود معطوف سازد. در این علم با توجه به تفاوت دیدگاههای انسان شناسی و جهان بینی، نظریات متفاوتی در ارتباط با عوامل جرم زا و طرق پیشگیری از جرم و راههای اصلاح مجرمین ارائه شده است که برخی از آنها در تضاد کامل با هم قرار گرفته اند. در این پایان نامه سعی شده است تا با نگاهی جرم شناسانه به مباحث فقهی و حقوقی در اسلام، پژوهشی را تحت عنوان مبانی جرم شناسی در فقه و حقوق موضوعه ارائه نماید و نظریات اسلام را در ارتباط با شناسائی علل جرایم و طرق پیشگیری و اصلاح مجرمین با توجه به سر فصلهای ارائه شده علم جرم شناسی عصر حاضر بررسی کند. البته جرم شناسی اسلامی به عنوان یک بحث مستقل در فقه مطرح نیست و دارای ابواب و فصول مجزا نمی باشد و به صورت یک علم یا موضوع خاصی در منابع دینی بررسی نشده است، بلکه هر چه هست مطالبی پراکنده از ابواب مختلف فقه و گاه استنتاج های اصولی و بعضاً توصیه ها و سفارشات اخلاقی و سیاسی و اجتماعی و... است که جمع آنها گویای این نکته است که در اسلام ابعاد و مسائل مختلف جرم، مجرم، پدیده مجرمانه، مجنی علیه و مصالح و منافع فردی و جمعی مورد توجه و بررسی عمیق و دقیق قرار گرفته است و فقها و علمای اسلامی با مبانی و اصول و اهداف مطرح در این علم در لابلای مباحث و موضوعات دیگر فقهی آشنا بوده و هستند. از این رو با یک جستجوی جامع می توان طرحی اساسی از راههای پیشگیری از جرایم بصورت عام و هم بصورت پیشگیری از جرایم به صورت خاص و طرق مختلف اصلاح و درمان مجرمین و شناسائی علل جرم زا چه در بُعد درونی و چه در بُعد بیرونی، به جامعه ی بشری ارائه نماید تا در سایه این طرح بشر به مدینه فاضله نزدیک گردد.

لذا در این پژوهش سعی شده تا از میان گفته ها و نوشته های فقهای عظام و متون دینی بخصوص منابع فقه، این طرحها و اصول و مبانی استخراج گردد تا به هدف خود که همان تبیین چگونگی اداره جامعه توسط اسلام از طریق شناسائی عوامل جرم زا و پیشگیری از جرم و ریشه کنی آنها و چگونگی برخورد با مجرمین و اصلاح و درمان آنهاست، نائل آید. بنابراین با کمی مسامحه می توان از علمی به نام جرم شناسی اسلامی بحث کرد که یکی از مباحث کلان آن بررسی «مبانی جرم شناسی در فقه و حقوق موضوعه» است که پژوهش پیش رو مسئولیت بررسی آن را در حد توانش بدوش کشیده است.

۱- فصل اول: کلیات

۱-۱ تعریف مسأله :

جرم شناسی در فقه و حقوق اسلامی ممکن است بلافاصله مورد تردید قرار گیرد همانطور که اینگونه هم واقع شده و برخی جرم شناسان عصر حاضر این موضوع را منکر شده اند و در توجیه اظهاراتشان شرط داشتن مبانی قوی جرم شناسی را هماهنگی و همراه بودن آن مبانی با عصر و زمان وقوع جرایم می دانند و معتقدند که علم جرم شناسی تحت تأثیر موقعیات و شرایط زمانی، انعطاف پذیر بوده و در هر زمانی نیاز به راهکارها و شیوه های پیشگیری و تربیتی مناسب دارد. بنابراین نمی توان تصور کرد که مبانی و اصولی که برای پیشگیری از جرم و اصلاح و تربیت مجرمین در ۱۴۰۰ سال پیش وضع و تبیین شده بتوانند امروزه از پس شناسائی و پیشگیری جرایم بر آید، بخصوص با توجه به افزایش روز افزون جرایم و ایجاد جنایات جدید که در چند دهه پیش وجود نداشته چه برسد به چند قرن گذشته. از لحاظ منطقی هم محال است که مبانی امری حادث را مکتبی وضع کند که در گذشته های دور از آن پدیده وجود داشته است. به عبارت دیگر زندگی بشر امروز علمی و صنعتی شده و هیچ شباهتی به زندگی ساده چهارده قرن قبل او ندارد آن روز زندگی منحصر بود به وسایل طبیعی و ابتدائی ولی امروز بشر در اثر مجاهدات طولانی و کوشش جانکاهش به جایی از ارتقا و تکامل مدنی رسیده که اگر فی المثل کسی بخواهد وضع امروز او را با وضع قدیمش مقایسه کند مثل این می ماند که دو نوع جاندار متباین و غیر مربوط به هم را با یکدیگر مقایسه کرده باشد با این حال چگونه ممکن است قوانین و مقرراتی که آنروز برای تنظیم امور زندگی ساده بشر وضع شده، امور زندگی حیرت انگیز امروزش را تنظیم کند و چطور ممکن است آن قوانین، سنگینی وضع امروز را تحمل کند؟

جواب این توهم روشن است چراکه اختلاف میان دو عصر از جهت صورت زندگی مربوط به کلیات شؤون زندگی نیست بلکه راجع به جزئیات و موارد است به عبارت دیگر آنچه انسان در زندگیش بدان نیازمند است، غذایی است که سوخت بدنش را با آن تأمین کند و لباسی است که بپوشد، خانه ای است که در آن سکنی کند و جامعه ای است که او در بین افراد آن جامعه زندگی کند و روابطی جنسی است که نسل او را باقی بدارد و غیره... این حوائج کلی او هیچوقت تغییر نمی کند مگر در فرضی که انسان، انسانی دارای این فطرت و این بنیه نباشد و حیاتش حیاتی انسانی نبوده باشد و در غیر این فرض انسان امروز و انسانهای اول هیچ فرقی در این حوائج ندارد. اختلافی که بین این دو

جور زندگی هست در مصداق وسایل آن است، هم مصداق وسایلی که با آن حوائج مادی خود را بر طرف می سازد و هم مصداق حوائجی که او را وادار به ساختن وسایلش می سازد.

همچنین قوانین کلیه ای که در اسلام وضع شده و مطابق فطرت بشر و مقتضای سعادت او هم وضع شده در هیچ عصری مختلف و دستخوش تحول نمی شود و صرف پیدایش ماشین به جای حیوان و یا وسیله ای دیگر به جای وسایل قدیمی باعث تحول آن قوانین کلیه نمی گردد. البته این تا زمانی است که در شکل و روش زندگی مطابقت با اصل فطرت محفوظ باشد دچار دگرگونی و انحراف نشده باشد و اما با مخالفت فطرت البته سنت اسلام موافق هیچ روشی نیست نه روش قدیم و نه جدید^۱. لذا با این بیان کلام امام صادق(ع) که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنْزَلَ فِي الْقُرْآنِ تَبَيَّنَ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى وَ اللَّهُ مَا تَرَكَ اللَّهُ شَيْئاً يَحْتَاجُ إِلَيْهِ الْعِبَادُ حَتَّى لَا يَسْتَطِيعَ عَبْدٌ يَقُولُ لَوْ كَانَ هَذَا أَنْزَلَ فِي الْقُرْآنِ إِلَّا وَ قَدْ أَنْزَلَهُ اللَّهُ فِيهِ» خدای تبارک و تعالی در قرآن بیان هر چیز را فرو فرستاده تا آنجا که بخدا سوگند چیزی را از احتیاجات بندگان فروگذار نفرموده: و تا آنجا که هیچ بنده ای نتواند بگوید یکااش این در قرآن آمده بود جز آنکه خدا آن را در قرآن فرو فرستاده است.^۲

همچنین مخالفین جرم شناسی اسلامی با نگاهی سطحی بر قوانین فقهی و حقوقی گمان کرده اند که تمامی این احکام در برابر تنبیه و مجازات مجرمین قد علم کرده اند و تنها به مجازات فاعلین جرایم مختلف می اندیشد، در حالی که با تعمقی منطقی پی خواهیم برد که اسلام در وهله اول به پاک سازی محیط از عوامل جرم زا و ایجاد و تقویت شخصیت های جرم گریز می پردازد و در مراحل بعد و یا به عبارتی در آخرین مرحله اگر کسی متنبه و اصلاح نگردد، با تعیین برخی از احکام جزائی به اصلاح و درمان وی می پردازد. بنابراین فقه تنها محدود به احکام جزائی نیست بلکه مقررات و قوانین مختلفی را می توان از آن استخراج کرد که هر کدامشان در مرحله پیشگیری فردی، اجتماعی و وضعی (که شرحشان در فصول آتی خواهد آمد) می تواند تأثیرات فراوانی را در ایجاد محیطی کم جرم بر جای بگذارد.

بنابراین با رد این توهمات می توان این نتیجه را گرفت که جرم شناسی اسلامی نه تنها قدرت آن را دارد که به اهداف خود نائل شود بلکه به صراحت می توان گفت که از دیگر مکاتب جرم شناسی عصر حاضر قوی تر و دارای عمق توجه به تمامی ابعاد اجتماعی و فردی است. چراکه جرم شناسی امروزی اساس و پایه اش عقل و دستاوردهای علمی است حال آنکه هم عقل و هم دستاورد علمی

۱. طباطبائی، ۱۳۸۴، تفسیر المیزان، جلد ۴، ص ۱۸۹

۲. کلینی، ۱۴۰۷ ه ق، الکافی، ج ۱، ص ۵۹، ح ۱، بَابُ الرَّدِّ إِلَى الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ

مصون از خطا و اشتباه نیستند، چراکه اولاً دامنه علم بشر به واقعیت‌های عالم شهود محدود و به واقعیت‌های عالم غیب ناچیز است، ثانیاً احساسات، غرایز و امیال مختلف بشری و تحریکات متنوع خارجی مانع صدور حکم صحیح عقلانی می باشد.^۱

اما در اسلام این نگرش به صورت استقلال نفی می شود یعنی عقل و دستاوردهای علمی بدون در نظر گرفتن قوانین و حیانی مورد نظر اسلام نیست چراکه شارع علاوه بر اهمیت دادن به عقل و دستاورد علمی پایه و اساس کلی قوانین را وحی و منبع مافوق بشری می داند که آن هم هماهنگ فطرت و عقل سلیم و اخلاق می باشد. از نظر دیدگاه اسلامی "مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَفِيهِ كِتَابٌ أَوْ سُنَّةٌ" چیزی نیست جز آنکه در باره‌اش آیه قرآن یا حدیثی هست.^۲

۲-۱ بیان سؤالات اصلی تحقیق:

در این پایان نامه سعی شده به پرسش‌های ذیل پاسخ داده شود که عبارتند از:

- ۱- آیا در فقه و حقوق موضوعه اسلامی عوامل جرم‌زا شناسائی و بررسی شده‌اند؟
- ۲- آیا در میان متون فقهی و حقوقی اسلام می‌توان راهکارهای برای پیشگیری و جلوگیری از وقوع جرم در جامعه ارائه داد؟ و اگر جواب مثبت است تا چه اندازه کارائی دارند؟
- ۳- آیا در مباحث فقه و حقوق اسلامی جهت پیشگیری از تکرار جرایم تمهیداتی دیده شده؟ و یا در اسلام چه طرقی و راهکارهای برای اصلاح و باز اجتماعی نمودن مجرمین وجود دارد؟
- ۴- آیا در فقه و حقوق موضوعه اسلامی راههای برای جبران خسارت مجنی علیه در جرایم دارای بزه دیده قرار داده شده است؟

۳-۱ سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

در این زمینه اثر مستقلی چاپ و منتشر نشده است. تعداد اندکی کتاب در زمینه جرم‌شناسی در حقوق موضوعه و قضائی و سیاست‌های جنائی و کیفری به چاپ رسیده که در اکثر آنها از نظریات علمای جرم‌شناس کشورهای غربی استفاده شده و بعضاً ترجمه تحت الفظی کتب ایشان می باشد. تعداد اندکی مقالات در زمینه جرم‌شناسی اسلامی موجود است که هر کدام به صورت بسیار مختصر و در زمینه برخی جنبه‌های فقهی و حقوقی که موثر در رسیدن به اهداف جرم‌شناسی است اظهار

۱. حسینی، ۱۳۸۳، سیاست جنایی در اسلام، ص ۹۰ و ۹۱

۲. کلینی، همان پیشین، ح ۴

نظر کرده اند و به طور کلی می توان گفت که بحثی جامع در تبیین اصول جرم شناسی در فقه و حقوق موضوعه به عمل نیامده است.

اما ضرورت انجام گرفتن چنین پژوهش و تحقیقاتی در زمینه جرم شناسی اسلامی را می توان در جمع آوری یک مجموعه از روشهای قوی و کارآمد در زمینه شناسایی عوامل جرم زا، طرق پیشگیری از جرایم به صورت عام و خاص، راهکارهای اصلاح و بازاجتماعی کردن مجرمین و در نهایت شیوه های ترمیمی و حمایتی از مجنی علیهم جرایم دانست. که می تواند باعث کاهش وابستگی علمای حقوق و جرم شناسی از آثار غیر اسلامی در این رابطه بشود.

۱-۴ فرضیات:

فرضیات موجود در این پایان نامه را می توان به شرح ذیل بیان نمود:

- در مکتب اسلام عواملی که باعث ایجاد جرم و جنایت در جامعه می گردد چه در بُعد فردی و چه در بُعد اجتماعی با دقت و واقع بینی خاصی در آیات و روایات بررسی شده اند، امری که علم جرم شناسی عصر حاضر یا به آن توجه خاصی مبذول نفرموده و یا اینکه در شناسایی و تبیین عوامل جرم زا مطلقاً از روشهای تجربی و آزمایشی بهره جسته که خود دارای معایب بسیاری چون اشتباه و خطا، می باشد.

- مبانی جرم شناسی در اسلام بخصوص در بخش فقهی برای پیشگیری از ایجاد جرایم راهکارهای بسیار ارزنده ای دارد که از بسیاری از مکتب های جرم شناسی دیگر قوی تر و کار آمدتر محسوب می شوند.

- در دین مبین اسلام نگاه قانونگذار به بزهکاری و عمل مجرمانه نگاهی جامع به مجرم و مجنی علیه و جرم می باشد ولی این دیدگاه به این جامعیت در مکاتب جرم شناسی عصر حاضر یافت نمی شود، چراکه برخی تنها به جرم تکیه دارند، برخی دیگر به مجرم و عده ای به بزه دیده، و از ابعاد و پایه های دیگر مسائل جنائی غافل هستند.

- در مبانی حقوق جزای اسلامی تأکید شارع در ابتدا بر اصلاح و درمان بزهکار از طرق مختلفی بجز مجازات است و مجازات و تنبیهات بدنی در مرحله بعد از آن و پس از مایوس شدن از تأثیرگذاری راههای درمانی دیگر است. در واقع چهارچوب سیاست جنائی و کیفری اسلام بر اعتدال در بکارگیری مجازاتها قرار گرفته است امری که در مبانی برخی مکاتب جنائی ناشناخته است، چراکه برخی مبنا و اساس کارشان در سیاست جنائی، تنها اجرای مجازات و تنبیه مجرم است و راهی بغیر

از مجازات نمی شناسند و برخی دیگر پایه ی تفکرات جرم شناختی خود را بر اصلاح مجرم از هر طریق بجز مجازات، قرار داده اند.

در فقه و حقوق اسلامی می توان بهترین و تأثیرگذارترین شیوه های حمایتی و ترمیمی را در ارتباط با بزه دیدگان تشریح و مطرح نمود. شیوه های که افراد در معرض بزه دیدگی را به واسطه برخی حالات و شرایط خاص به دقت شناسائی کرده و نهادهای حمایتگر چون ولایت، وصایت، قیم و امین را جهت مصون داشتن ایشان از بزه دیدگی پیش بینی کرده است. و در بُعد ترمیمی با نگاهی منطقی و واقع بینانه تمامی خسارتهای مادی و تا حدی معنوی شخص بزه دید را قابل جبران دانسته و در این راستا به پاپریزی برخی سیستمها چون سیستم دیات پرداخته که نشان از توجه بسیار عمیق اسلام در بُعد سیاست ترمیمی و حمایتی دارد.

۱-۵ کاربردهای متصور از تحقیق:

- با ارائه مبانی دقیق و کار آمد، راه را برای تسلط بیشتر حکومتها در پیشگیری از جرم و زدودن و پاک سازی عوامل جرم زا در اجتماع و همچنین اصلاح و درمان نمودن مجرمین با بهترین شیوه و راهکار، فراهم سازد.

- می تواند علمای جرم شناس را از بکارگیری و تحمیل مبانی جرم شناسی غربی برهاند.
- این تحقیق می تواند پاسخی باشد پیرامون شبهات و ایرادات وارده بر مبانی و اصول جزائی فقه اسلامی مبنی بر عدم پاسخگوئی این قوانین در عصر حاضر .

- از این تحقیق که بر گرفته از متون دینی اسلام می باشد می توان به عنوان راهکاری اساسی و جامع در پیشگیری از جرایم رو به رشد جامعه و همچنین ریشه کن سازی عوامل موثر در تولید جرم و جنایت استفاده کرد. و با بکارگیری طرق و متد مختلف و حکیمانه اصلاح و درمان در اماکن مختلف نگهداری از مجرمین، راه را برای کسانی که استعداد بازگشت به جامعه را دارا هستند، هموار ساخت.

۲- فصل دوم

واژگان شناسی و تبیین موضوعات کاربردی در جرم شناسی

از آنجائی که علم جرم شناسی بیش از یک قرن از ایجادش نمی گذرد و تا حدودی برای علما علم حقوق ناشناخته است، لذا برخی اصطلاحات و تعاریف و همچنین موضوع و هدف و ارکان و عناصر تشکیل دهنده ی این علم می بایست تبیین و تشریح گردد. از این رو در این قسمت علاوه بر تبیین مهمترین بحثهای جرم شناسی که عبارتند از: تعرف، موضوع، اهداف، انواع تقسیم بندی این علم، ارکان تشکیل دهنده علم جرم شناسی (جرم، مجرم و مجنی علیه) و بررسی مهمترین مباحث جرم به عنوان موضوع جرم شناسی که عبارت است از: تعاریف، مبانی جرم انگاری، طبقه بندی جرایم و ارکان تشکیل دهنده جرم به تبیین و بررسی علم فقه و حقوق موضوعه و سیاست جنائی و کیفری پرداخته شده است.

۲-۱- جرم شناسی

در ارتباط با جرم شناسی بحثهای بیشماری می توان نمود اما در اینجا تنها به بررسی مهمترین مباحث آن از جمله تعریف، ارکان تشکیل دهنده، تقسیمات مختلف، اهداف مدنظر و موضوع این علم پرداخته خواهد شد.

۲-۱-۱- تعریف:

در بیان تعریف جرم شناسی میان علمای این علم اتفاقی حاصل نیامده چرا که تعاریف در نتیجه اختلاف جهانی، انسان شناسی و اختلاف عوامل تأثیرگذار در ارتکاب جرم و تفاوت در راهکارهای پیشگیری و اصلاح مجرمین، مختلف است. لذا با توجه به این تفاوتها اساسی در دیدگاهها بعید به نظر می آید بعد از این هم علمای این علم به اتفاق نظری در تعریف جرم شناسی دست پیدا کنند. برای آشنائی با این اختلافات ذکر دو تعریف متفاوت از علمای این علم لازم به نظر می رسد. پی ناتل^۱ جرم شناس معروف فرانسوی در کتاب جرم شناسی خود می نویسد: جرم شناسی، مجموعه علمی است که با پدیده جرم مربوط می شود^۲ و برخی دیگر که غالب جرمشناسان را تشکیل می

۱. Pinatel

۲. دانش، ۱۳۶۶، مجرم کیست، جرمشناسی چیست، ص ۱۵

دهند، جرم شناسی را بررسی علمی پدیده مجرمانه، علم پدیده جنایی و علم جنایت تعریف می کنند.^۱

اما از میان تعاریفی که مطرح شده می توان تعریف زیر را به عنوان جامعی از تعاریف موجود، استخراج نمود که شامل بررسی عوامل جرم زا، راهکارهای پیشگیری از جرم، بررسی طرق اصلاح و درمان و باز اجتماعی کردن مجرمین و همچنین شیوه های ترمیمی و حمایت از بزه دیدگان می باشد:

جرم شناسی دانشی است که با بررسی علمی و تجربی علل ارتکاب جرایم، از بُعد درونی و بیرونی سعی دارد تا با بکارگیری بهترین روش پیشگیری، جرم را در اجتماعات ریشه کن سازد و با بررسی شخصیت بزهکار و مجرمین و تشخیص حالت خطرناک ایشان سعی می کند بهترین راه درمان و اصلاح مجرم را بعد از ارتکاب جرایم از سوی ایشان تعیین نماید تا از این طریق انگیزه ارتکاب مجدد در وجود بزهکاران خشکیده شود و همچنین تلاش دارد تا با تشکیل و ایجاد برخی نهادها و سیستمها راه را برای حمایت از برخی افراد ناتوان جامعه و ترمیم خسارتهای مادی و معنوی بزه دیدگان فراهم سازد.

در لابلای متون فقهی و حقوقی نیز می توان این تعریف را با این جامعیت استخراج نمود اما با یک تفاوت عمده این تفاوت عبارت است از اینکه در تعریف بالا جرم شناسی با تکیه بر داده ها و آمارها و تجربیات استوار شده است و گاه ممکن است هزاران آزمایش صورت پذیرد تا یک شیوه و راهکار در رسیدن به اهداف این علم کار ساز افتد اما در جرم شناسی فقهی که الهام گرفته از تعالیم وحی است و منابع عمده آن را منابع الهام پذیر در برگرفته است باید گفت تکیه گاه اساسی در نظریات و تئوریهای جرمشناختی بر مبنای وحیانی استوار است و این خود امتیازی اساسی در جامعیت و قاطعیت اصول نظریه پردازی است که در تعریف فوق وارد نشده است.

۲-۱-۲ موضوع جرم شناسی:

در تعیین موضوع جرم شناسی مانند دیگر مباحث این علم اختلاف نظر وجود دارد اما عمده ترین آنها اختلاف دو دیدگاهی است که یکی موضوع جرم شناسی را شخص مجرم می داند به عنوان نمونه، از نظر پرفسور اویر^۲، جرم شناسی جرم را فی نفسه بررسی نمی کند بلکه بررسی جنایتکار،

۱. گسن، ۱۳۷۰، مقدمه ای بر جرم شناسی، ص ۳

۲. Heuyer

موضوع جرم شناسی است^۱ و دیدگاه دیگری موضوع این علم را جرم می‌پندارد و مدعی هستند که تمامی مباحث با محوریت جرم پی گرفته می‌شود. دورکیم جامعه شناس فرانسوی در این ارتباط می‌نویسد: بررسی سلسله اعمال مشترکی که جرم نامیده می‌شود و با مجازات فاعل آن جامعه عکس العمل نشان می‌دهد موضوع علم جرم شناسی است.^۲ البته با تأمل و بررسی نظرات جرم شناسان عاقلانه است که در ارتباط با موضوع این علم، جرم را محور مباحث قرار دهیم نه مجرم. چرا که در صورت محوریت شخص مجرم در علم جرم شناسی رکن مقابل مجرم یعنی مجنی علیه در ارتباط با جرایم دارای بزه دیده به فراموشی سپرده می‌شود و این برخلاف اهداف از پیش تعیین شده ی علم جرم شناسی است. اما با تعیین جرم به عنوان موضوع جرم‌شناسی این علم با تمام علوم که مربوط به بزه هستند، وابستگی پیدا می‌کند.^۳ که در آینده ذکر خواهد شد که خود همین وابستگی چه تأثیرات مثبتی را در این علم خواهد داشت به عنوان مثال این علم در تعریف جرم با توجه به محدودیتهای که در اعمال تعریف بر پایه اصول خود دارد از تعریف حقوقی جرم بهره جسته است.

۲-۱-۳ هدف جرم شناسی:

در واقع اصلی ترین اهدافی که جرم شناسی در پی رسیدن به آن است را می‌توان شناسائی و آگاهی از مولدهای جرم، ریشه کن کردن عوامل جرم و پیشگیری از جرایم جهت حفظ جامعه و افراد از تعرض مجرمین بالقوه و بالفعل و جبران و ترمیم خسارات وارده بر مجنی علیه و حمایت و سرپرستی از افراد در معرض خطر دانست. علاوه بر اهداف پیش گفته این علم در اندیشه درمان و اصلاح و بازاجتماعی نمودن تبهکاران و مجرمین نیز می‌باشد، از این رو هدف دیگر جرم شناسی تولدی دیگر برای رهائی بزهکاران و نوسازی معنوی و اخلاقی آنان است.^۴ که مهمترین وجه همت راهکارهای اصلاحی و درمانی در اسلام می‌باشد. با توجه به همه ی آنچه گفته شد وجه جامع اهداف ذکر شده ایجاد فضائی خالی از ناامنی و تباهی است که در اسلام به شدت از آنها برائت جسته شده است.

۲-۱-۴ تقسیم بندی جرم شناسی:

۱. اویر، ۱۹۵۰، تاریخ عقاید دانشمندان در جرم شناسی، ص ۱۲۱

۲. دانش، پیشین، ص ۱۵

۳. دانش، پیشین، ص ۲۱

۴. کی نیا، ۱۳۷۰، مبانی جرم شناسی، ص ۲

در اینکه علم جرم شناسی به چه شاخه های تقسیم می شود مانند بحثهای دیگر این علم اتفاق نظری حاکم نیست.

اما با توجه به مطالب بیشمار علمای جرم شناس و با توجه به اهدافی که این علم دنبال می کند مهمترین تقسیم در ارتباط با جرم شناسی را باید در چهار شاخه عمده زیر خلاصه کرد.

۱- شاخه ی تحلیلی و تبیینی در ارتباط با عوامل تولید جرم. در واقع این شاخه همان چیزی است که در علم جرم شناسی به عنوان «سبب شناسی جنائی» معروف می باشد.

۲- شاخه ی پیشگیرانه چه پیشگیری کیفری و چه پیشگیری غیر کیفری و در پیشگیری غیر کیفری چه در بُعد اجتماعی، چه فردی و چه بصورت وضعی. که در جرم شناسی از آن به عنوان «جرم شناسی کاربردی» بحث می نمایند. در واقع موضوع این رشته مشخص کردن موثرترین ابزارها به منظور تأمین پیشگیری از جرم در سطح کل اجماع یا یک تعداد محدودتر از آن مانند یک شهر، قسمتی از یک شهر و... است.^۱

۳- شاخه ی تنبیهی و تأمینی و تربیتی در ارتباط با اصلاح و درمان مجرمین جهت پیشگیری از ارتکاب مجدد جرایم که ارتباط تنگاتنگی با کیفر شناسی و حقوق جزا دارد. این شاخه در علم جرم شناسی با عنوان «جرم شناسی بالینی» مطرح می گردد.

۴- شاخه ی ترمیمی و حمایتی که در واقع در پی جبران و ترمیم خسارتهای ناشی از جرایم ارتكابی در اجتماع و همچنین حمایت و سرپرستی از افراد در معرض بزه دیدگی است که در جرم شناسی با عنوانی به نام «عدالت ترمیمی» مطرح می باشد.

از آنجائی که شاخه سوم یا جرم شناسی بالینی اختصاص ترین بخش جرم شناسی را تشکیل می دهد و موضوع نهائی جرم شناسی محسوب می گردد.^۲ و با توجه به اینکه موضوع بحث، جرم شناسی در فقه و حقوق موضوعه است در این پژوهش سعی شده تا بصورت مبسوط و مفصلی در مورد آن بحث گردد، و از تمامی زوایا راههای اصلاح و درمان بزهکاران تشریح شود. اما این بدان معنی نیست که شاخه های دیگر این علم در این پایان نامه مطرح نمی گردند بلکه به فراخور موضوع پژوهش بررسی کوتاهی با توجه به متون اسلامی به آنها خواهیم داشت.

۲-۱-۵ ارکان جرم شناسی:

۱. گسن، پیشین، ص ۶۸

۲. گسن، پیشین، ص ۷

جرم شناسی دارای ارکان تشکیل دهنده ی مختلفی است که در آن علم پیرامون آنها بحث و بررسی به عمل می آید. البته محور و رکن قرار گرفتن آنها دلیل بر موضوعیت همه آنها ندارد بلکه همانطور که پیشتر گفتیم موضوع اختصاصی جرم شناسی تنها جرم و یا بزه است و ارکان دیگر، موضوع این علم محسوب نمی گردند.

در علم جرم شناسی سه پدیده ی بزه، بزهکار، بزهکاری، وجود دارند که ارکان جرم شناسی دانسته شده اند.^۱ اما با توجه به آنچه که در ارتباط با تعریف جرم شناسی داشتیم یکی از اساسی ترین ارکان این علم یعنی مجنی علیه مورد بی توجهی قرار گرفته است که لازم است به عنوان رکن اصلی جرم شناسی به بررسی آن نیز پرداخته شود. از این رو باید ارکان جرم شناسی را به این صورت تشریح نمائیم: جرم، مجرم و مجنی علیه و بزهکاری.

رکن اول (جرم):

جرم رکن اساسی و تعیین کننده در جرم شناسی و موضوع این علم محسوب می شود. در ارتباط با جرم و نحوه تعیین آن در جوامع و فرهنگهای مختلف بحثهای بسیاری صورت گرفته که جمع آوری آنها در یک مجموعه کاری دشوار است. چراکه به ازای هر فرهنگ در هر زمان و مکانی یک دیدگاه خاص و متفاوت در ارتباط با جرم و نحوه تعیین آن موجود است. اما در لابلای بحثها مطرح، می توان به موضوعاتی پیرامون جرم دست پیدا کرد که در تمامی فرهنگها و جوامع یکسان است. مانند آنکه جرم و جنایت زاده ی اجتماعات بشری است، زیرا گردهمایی انسانها همواره نیازمند رعایت هنجارهایی است که عدم رعایت آنها موجب سرپیچی و ناهنجاری از مقررات اجتماعی است. و دستورات و مقررات اجتماعی تا حدودی افراد جامعه را مقید میکند و آزادی مطلق ایشان را محدود میسازد.^۲ لذا در اینجا لازم است تا به برخی امور مربوط و مهم به این رکن پرداخته شود.

۱- تعاریف:

همانطور که گفتیم در مورد بسیاری از مسائل جرم اختلاف نظر وجود دارد از جمله ی این مسائل، تعریف جرم است که تاکنون تعریف جامعی در ارتباط با آن که مورد قبول همگان قرار گیرد به عمل نیامده است. چنانکه در علوم مختلف یک سلسله تعاریف گوناگون از جرم بر اساس مبنا و موضوع آن علوم بوجود آمده که تعمق در آنها قابل توجه است. از اینرو با توجه به اهمیت تعریف جرم در

۱. مظلومان، ۱۳۷۳، جرم شناسی (کلیات)، ص ۱۱۰

۲. همان، ص ۱۱۱